

А. А. Сагаровський
Харківський національний університет імені В. Каразіна
Цінне джерело лінгвознавчої інформації

Українська мова. Енциклопедія / За ред. І. В. Муромцева. — К. : Вид-во „Майстер-клас”, 2011. — 400 с.

Енциклопедія – універсальний науковий довідник системного характеру, що містить кількісно максимальну, якісно, вичерпно подану сукупність загальної чи галузевої інформації.

Радісно констатувати, що й у сфері українського мовознавства, дотичних гуманітарних околів останнім часом з'явилися видання, доповнені й уточнені перевидання академічної енциклопедії „Українська мова” (2000, 2005, 2007), а також новітня „Українська мова. Енциклопедія” за редакцією Муромцева І. В., про яку, в основному, й ітиметься. Природно, що укладати цей довідник заходилися фахівці з достатньою, а то й бездоганною філологічною підготовкою.

Як зазначено в анотації, і це не авансова обіцянка, а доконаний факт, що енциклопедія поєднує науковість фактажу з доступністю викладу й адресовано її широкому колу мовознавців – від початківців до фахівців. Справді, довідник подає основні загальнотеоретичні поняття лінгвістики, найважливішу практичну інформацію з української орфографії й пунктуації, знайомить із доробком науковців, причетних до вітчизняної українки, зокрема мови й літератури.

Позитивно, що у виданні є статті про **Антоненка-Давидовича Б.** (с. 14), **Головацького Я.** (с. 64–65), **Грінченка Б.** (с. 70–71), **Зизанія Л.** (с. 115), **Огіска І.** (с. 269–270), **Смаль-Стоцького С.** (с. 240), **Смотрицького М.** (с. 340–341), **Тена Б.** (с. 356), **Тимченка Є.** (с. 357–358), **Шашкевича М.** (с. 288), **Шевельова Ю.** (с. 388–389) й інших замовчуваних, „нерекомендованих” колись, мало відомих особистостей, але хотілося б мати інформацію й про Білецького-Носенка П., Вагилевича І., Верхратського І., Ганцова В., Дзензелівського Й., Крип'якевича І., Наконечного М., Синявського О. тощо.

До виразних плюсів роботи слід віднести і корисні „Уваги!”, своєрідні рекомендації / нерекомендації щодо вживання, наприклад, „пасивних” конструкцій у ситуаціях присутності активного виконавця дії (с. 23), відмінювання числівників на *-десят* (с. 49), побудов із дієприслівником, типу „вийшовши на вулицю, почався дощ” (с. 87) і немало інших.

Достатньо представлена діалектологічна номенклатура термінів і понять, одначе, скажімо, у статті „**Діалектний словник**” (с. 83) згадано працю Сизька А. (на 100 сторінок), але обійдено увагою двотомну роботу із Західного Полісся Аркушина Г. або чотиритомну із Нижньої Наддніпрянщини Чабаненка В. Є „**Діалектизм**” (с. 83), „**Регіоналізм**” (с. 318), доволі коректна стаття „**Дифтонг**” (с. 82), але слід було б зазначити, що у деяких північноукраїнських діалектах дифтонги (радіше дифтонгоїди) реалізуються й на місці наголошених етимологічних [o], [e] в нових закритих складах (ду^ом, п'і^еч). До речі, неслухно говорити „у північному діалекті” (с. 82), бо північне наріччя має чотири діалекти, про що майже правильно йдеться на с. 83.

Хотілося б мати логічно співвідносні терміни й поняття, наприклад, є „**Ізогласа**” (с. 121), але немає „**Ареал**”; є „**Субстрат**” (с. 350), та відсутні „**Адстрат**”, „**Суперстрат**”; є „**Синтетизм**” (с. 330) – немає „**Аналітизм**”; є „**Акання**” (с. 91), „**Окання**” (с. 274), „**Укання**” (с. 363) – не подано „**Дзекання**”, „**Цекання**”; витлумачено „**Лінгвокраїнознавство**” (с. 198–199) – немає „**Лінгвокраєзнавство**”...

Здається, незайвими були б „**Денотат**”, „**Екстралінгвальний**” („**Позалінгвальний**”, „**Позамовний**”), „**Діаспора мовна**”, „**Сигніфікат**” і т.ін.

Надзвичайно пізнавальними, актуальними, вичерпними є статті „**Азбучна війна**” (с. 8–9), „**Алофон**” (с. 11), „**Антоніми**”

(с. 14–15), „Відмінювання” (с. 41–50), „Державна мова” (с. 77–79), „Дієвідміна” (с. 84–85), „Дієвідмінювання” (с. 85–86), „Емський акт 1876” (с. 97), „Інтерференція” (с. 128–129), „Мовна політика” (с. 231–232), „Мовна ситуація” (с. 232–233), „Мови національних меншин в Україні” (с. 228–229), „Нова українська літературна мова” (с. 264–265), „Українізація” (с. 363), „Українізм” (с. 363–364), „Українсько-російські мовні контакти” (с. 367), „Часокількість” (с. 382–383) й ін., й ін.

До речі, цим довідником з успіхом для себе (і читачів) могли б скористатися автори деяких підручників і словників... „**Неологізм**... – нове слово, що з'явилося у мові як значеннєва одиниця, але ще не стало загальноновживаним... Слово вважається Н. до того часу, як стає загальноновживаним і входить до активного словника...” (с. 262). У Зубкова М. (Сучасна українська ділова мова, Х., 2003 – С. 65) **неологізмами** є *бланк, бюджет, демократія, номер, політика, прогрес, серія, фінанси* і подібні. Для кого неологізми? Для автора?

„**Професіоналізм**... – це переважно назви знарядь виробництва та їх частин, назви трудових процесів, різних гатунків сировини, вузькоспеціальні професійні вислови тощо. За межами певного професійного середовища ці слова не завжди зрозумілі” (с. 315). Практично це і фахова лексика. Що маємо у „Тлумачному словнику сучасної української мови: Фахова лексика” (Х., 2009)? Можна погодитися з „фаховістю” слів *абат, аблаут, абразиви, абсорбент, абстракція, аваль, авізо* й ін., але що **специфічно-професійного** у лексемах (за звичайного значення): *автобус, автомобіль, адреса, айстра, акордеон, акула, антена, бак* (ємність), *балка* (западина), *батист, безробіття, бензин, білка, гриб, грижа, грип, данина, двигун, жоржина*... тощо? Виходить, що „нефахової” лексики у нас немає, бо, скажімо, *гривня, копійка* – професіоналізми для банківсько-торговельної сфери, *гребінець, ножиці, пудра* – для перукарів, *зошит, папір, ручка* – для учителів-учнів, *дошка, молоток, сокира, цвях* – для теслярів, *бориц, котлета, ніж, сковорода, суп* – для кухарів, *звук, слово* – для лінгвістів. Шануйтеся, доброді!

Деякі зауваги щодо розміщення статей складених термінів. Очевидно, інформацію слід було б розташовувати за **гніздово-алфавітним** принципом. Скажімо, „Лексика”, „Лексика побутова”, „Лексика розмовна”, а не „Лексика” (с. 176), „Побутова лек-

сика” (с. 299), „Розмовна лексика” (с. 324) чи „Речення”, „Р. непоширене”, „Р. окличне”, „Р. поширене”, „Р. просте”, „Р. розповідне”, „Р. складне”, „Р. складнопідрядне”, „Р. складносурядне” й ін., а маємо „**Непоширене речення**” (с. 263), „**Окличне речення**” (с. 274), „**Поширене речення**” (с. 306), „**Просте речення**” (с. 314–315), „**Речення**” (с. 319–320), „**Розповідне речення**” (с. 324), „**Складне речення**” (с. 331), „**Складнопідрядне речення**” (с. 332–333), „**Складносурядне речення**” (с. 333). У першому разі маємо „розкид” від 176 до 324 сторінки, у другому – від 263 до 333. Причём, при більшості статей відсутні відсилання. Це, можливо, відносно зручно укладачам, бо вони комплектували кожен свій діапазон („Л”, „П”, „Р”, „С”), але таке розташування доволі некомфортне користувачам. Ситуацію могли б залагодити покажчики імен і термінів (із зазначенням сторінок), але, на жаль, їх немає.

Не можемо утриматися ще від кількох зауважень:

1) у походженні й формуванні **мови** загалом з'ясовано не все, але деякі елементи визначення її в енциклопедії надто містичні: „Це найвизначніший божественно-людський витвір...” (с. 223). Схвалюємо позицію укладачів не запобігати перед авторитетами, але і натяку на таке немає у дефініціях „Лингвистического энциклопедического словаря” (М., 1990), „Словаря лингвистических терминов” Ахманової О. (М., 1966), „Тлумачного словника сучасної української мови: Загальноновживана лексика” (Х., 2009). Теософічні мотиви простежуються й у статті „**Ойконім**” (с. 273), начебто деякі з них можуть походити від назв „**історичних реалій** (*Стрибіж, Перун*...)”;

2) у статті „**Синоніми** словник” (с. 328) слід було б згадати двотомний академічний „Словник синонімів української мови” (К., 2006);

3) незрозуміло, що на с. 86 „майбутнього часу дієприкметники не мають”, а на с. 382 „дієприкметник і дієприслівник мають лише два часи в українській мові (теперішній і майбутній)”;

4) не треба надто узагальнено-абстрактно сприймати слово „предмет”, ігноруючи „істота”, „особа”. Останні можна (і треба) подавати поряд хоча б у дужках: „Перехідні дієслова означають дію, яка переходить на інший предмет...” (с. 293); „Активні дієслова виражають ознаку предмета за його ж дією...” (с. 345); „Звичайний ступінь порівняння прикметників означає якісну ознаку предмета без

порівняння його з такими ж ознаками інших предметів...” (с. 349);

5) не слід було б, принаймні без застережень, у статті **„Подовження приголосних”** (с. 302) подавати і подовження, і подвоєння;

6) необов’язковою в лінгвістичній енциклопедії є **„Синестезія... – виникнення у людини відчуття не лише в тому органі чуття, на який діє подразник, а й асоціативно одночасно в іншому...”** (с. 327);

7) у статті **„Українська мова”** (с. 364–365) можна було б згадати і роль Слобожанщини у сформуванні нової української мови з народною основою;

8) безпідставно стверджувати, що слово *тур* (назва тварини) українського походження (с. 275), воно загальноіндоевропейське;

9) **„ремство”** (с. 12) ніколи не мало значення *„ремесло”*, це *ремество*;

10) у родовому відмінку однини іменники *варіант* (с. 335) і *троп* (с. 293) мусять мати закінчення –а, а не –у;

11) **„Літери українського алфавіту не за формою бувають великі й малі, а за різновидом – друковані й писані”** (с. 365), а розміром є великі й малі, а способом відтворення (реалізації) – друковані й писані (?)

Незважаючи на немалу кількість закидів, здебільшого непринципових, бо, зрештою, у доборі термінологічної номенклатури автори відносно вільні, а більшість основної, основоположної (у тім числі й новітньої, посучасному осмисленої, інтерпретованої) в енциклопедії є, подано її достойно, вважаємо роботу навчально-науково високовартісною. Некатегоричними є і наші рекомендації щодо реалізації окремих дефініцій. Зрозуміло, що удосконалювання межі не має, а хороше є ситуативним антагоністом кращого.

На жаль, тісні рамки рецензійного відгуку не дозволяють більше зупинитися на беззаперечній цінності цього універсального довідника.

Раді будемо, якщо автори частину наших зауважень визнають слушними й урахують їх у подальшій успішній роботі, а в тому, що розглядувану працю **„Українська мова. Енциклопедія”** слід перевидати, ми не сумніваємося. І не двотисячним накладом, а хоча б двадцятитисячним.

Гуманітарну ж спільноту вітаємо із виходом цінного джерела лінгвознавчої інформації.